

УДК: 821.161.3-3

К. В. Кушнарова

Навук. кір. – В. К. Шынкарэнка, докт.філал.навук, дацэнт

**«ЗУБРЭВІЦКАЯ САГА» Я. СПАКОВА:
ХРАНАТОП ТВОРА**

Роля тэмпаральнага кампанента ў стварэнні сюжэта мастацкага твора пакуль не вылучалася літаратуразнаўцамі як асобная тэарэтычная праблема. Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца выяўленне функцый катэгорыі часу ў мастацкім тэксце на прыкладзе «Зубрэвіцкай сагі» Я. Сіпакова, для чаго даследуецца хранатоп тэксту; паказваецца своеасабліваць спалучэння розных форм часу ў сюжэце твораў. Сюжэтаўтваральная роля названай катэгорыі рэалізуецца праз арганізуючую функцыю суб'ектыўнага часу, які звязвае ў адно структурныя часткі твораў. Свабоднае перамяшчэнне аповеду ад аднаго часавага пласта да іншага стварае ўмовы для адлюстравання пераемнасці пакаленняў. Выяўленчая функцыя часу ўвасабляецца праз стварэнне стэрэаскапічнага малюнка вёскі Зубрэвічы.

На сучасным этапе развіцця літаратуразнаўства немагчыма зрабіць рознабаковы аналіз літаратурнага твора, не звярнуўшыся да праблемы мастацкага часу і прасторы. Навукоўцы вылучаюць самыя разнастайныя тэмпаральныя вобразы (біяграфічны, касмічны, сутачны, каляндарны, гістарычны і г. д.) і такія тыпы часу, як апісальны, сюжэтны, хранікальна-бытавы.

Побач з гэтым практычна пакідаецца па-за ўвагай такі аспект мастацкага часу, у якім ён выступае як «структурныя сувязі, якія ўсталёўваюцца аўтарам паміж падзеямі ствараемага ім мастацкага свету» [1, с. 66]. У гэтым ракурсе побач з прасторавымі і дынамічнымі неад'емнай часткай фэбулы з'яўляюцца і тэмпаральныя кампаненты.

Да аналізу прысутнасці часу ў літаратурных творах звярталіся розныя літаратуразнаўцы, але найбольш грунтоўна дадзеную праблему даследавалі М. Бахцін і Дз. Ліхачоў. У рабоце «Формы часу і хранатопу ў рамане» (1975 г.) М. Бахцін падрабязна разгледзеў такія тыпы арганізацыі мастацкага часу, як летапісны, біяграфічны, авантурны і г. д. у іх сувязі з разнастайнымі каштоўнасцямі сістэмамі і тыпамі ўяўленняў аб светабудове. Навуковец заўважыў, што змены культурных парадыгм спараджаюць пераходы да іншых тыпаў адлюстравання часу ў мастацкіх творах.

М. Бахціну таксама належыць увядзенне ў навуковы ўжытак тэрміна «хранатоп», створанага для абазначэння адзінства часавых і прасторавых уяўленняў. Навуковец сцвярджае, што хранатоп стварае прыдатную глебу для паказу і выяўлення падзей, што адбываюцца дзякуючы «згущэнню і канкрэтызацыі прымет часу – часу чалавечага жыцця, гістарычнага часу – на пэўных частках прасторы» [2, с. 399]. Таксама ён падкрэсліваў асноўнае сюжэтаўтваральнае значэнне хранатопу ў рамане.

Дз. Ліхачоў у сваёй працы «Паэтыка старажытнарускай літаратуры» (1979 г.) адзначаў адрозненне мастацкага часу ад аб'ектыўнага, дзе першы характарызуецца выкарыстаннем «разнастайнасці суб'ектыўнага ўспрыняцця часу» [3, с. 211]. Навуковец адзначаў, што час у літаратурным творы можа быць успрыняты дзякуючы прычынна-выніковай або асацыятыўнай сувязі падзей.

Раман у апавяданнях Я. Сіпакова «Зубрэвіцкая сага» з'яўляецца своеасаблівай спробай стварэння сямейнай хронікі, якая ўспрымаецца як агульнабеларуская гісторыя. У творы, падзеі якога ахопліваюць час ад дагістарычнага палявання на мамантаў да падзей Другой сусветнай вайны, вяртанне да таго, што ўжо адбылося, узбагачае цяперашняе, надае яму аб'ёмнасць.

Шаснаццаць адрозных у тэматычным, жанравым і стылёвым плане аповедаў, якія складаюць твор, аб'ядноўваюцца ў адну гісторыю па прынцыпе нанізвання на адзін ланцужок. У цэнтры кола з апавяданняў знаходзіцца асоба аўтара-наратора, які прысутнічае ў тэксце кожнага з апавяданняў заўвагамі тыпу: «Не ведаю, чаму, аднак усё гэта, пра што раскажу, я чамусьці так добра помню, быццам бы тое, што адбывалася тады, бачыў на ўласныя вочы» [4, с. 3]. Яшчэ адным важным аб'ядноўваючым фактарам з'яўляецца вёска Зубрэвічы, а дакладней, месца, на якім яна зараз знаходзіцца, паказанае ў розных гістарычных эпохі.

Большасць фрагментаў твора мае своеасаблівы зачын, дзе змяшчаецца інфармацыя пра крыніцу паведамлення (успамін некага з родзічаў, знаёмых – «Дажджом», або напauфальклорныя звесткі пра пэўную падзею з жыцця вёскі – «Па дарозе ў прыгожы зялёны сад», «Русалка», уласнае ўяўленне аўтара, якое мадэлюе яркую рэальнасць даўніх часоў – «Хуткія ногі», «Паморак» і інш.), і фінал, у якім расказваецца пра наступствы падзей і ўтрымліваюцца звесткі пра нашчадкаў, якія пайшлі ад прашчураў-герояў гісторый. Такая кампазіцыя твораў звязвае іх у адну нізку ідэяй бясконцага працягу жыцця, дзе мінулае з'яўляецца неад'емнай часткай сучаснасці, з'ядноўваючыся з ёю трывалымі сувязямі.

У большасці аповедаў, што складаюць твор, свабоднае перамяшчэнне аўтара ў часе суправаджаецца змешваннем першай і трэцяй асобы, дзе аўтар – то старонні глядач, то непасрэдны ўдзельнік / сведка падзей. У аповедзе «Сляза Перуна» аўтар заўважае: «Я назаўсёды запомніў гэтую зыркую кроплю, якая тады, у маім далёкім язычніцкім стагоддзі, так калола мне вочы» [4, с.79]. Вельмі часта пісьменнік указвае крыніцай свайго досведу пра тыя ці іншыя падзеі з жыцця роднай вёскі народную памяць, якая ў спалучэнні з уласнай інтуіцыяй і творчай фантазіяй дазваляе дэталёва ўзнавіць падрабязнасці цікавых момантаў з гісторыі паселішча. Адна фраза з летапісу можа нарадзіць цэлую гісторыю жыцця, як у выпадку з аповедам «Паморак», дзе запіс пра паморак на Белай Русі стварае фон, што падсвечвае характар Вуляны і надае драматызм перыпетыям яе лёсу, і ў той жа час расказвае пра агульнае няшчасце беларусаў.

Адным з найбольш паваротных момантаў беларускай гісторыі з'яўляецца прыняцце хрысціянства і адмаўленне ад паганскіх багоў. У раманах гэтаму складанаму працэсу змены светапогляду прысвечаны аповед «Сляза Перуна». Сюжэт твора задаецца каардынатамі міфалагічнага часу: «Тады яшчэ гаварылі дрэвы, хадзілі камяні, у хатах жылі і дапамагалі гаспадарам хатнічкі, а на Зелянец выбіраліся з рэчак і азёраў русалкі ды так і заставаліся на беразе ўсё лета» [4, с.57]. Дзеянне адбываецца ў час аднаго з самых шануемых паганскіх святаў – Купалля, сімвалічны сэнс якога палягае ў яднанні чалавека з раслінным светам і праз яго – з космасам. Насуперак традыцыі князь вырашае знішчыць капішча Перуна і скінуць самога ідала ў раку. Згодна з міфалагічнымі ўяўленнямі такія дзеянні не пакадаюцца без пакарання: князь губляе адзінага сына, бо адцураўся бацькоўскай веры і адмовіўся выцерці нос таямнічаму жабраку, у вобразе якога хаваўся язычніцкі бог. Эпілог твора змяшчае звесткі пра паступовае руйнаванне капішчаў па ўсёй краіне і канчатковым прыняцці хрысціянства.

Вайна з французамі, якая не абмінула нашу краіну, падаецца праз кранальную гісторыю кахання французкага афіцэра Віктора і беларускай дзяўчыны Васіліны, дачкі збяднелага шляхціца з Зубрэвіч. Займальнасць аповеду надае факт сяброўства Віктора і Васіліны з Анры Бейлем, які пасля паразы французай стаў пісьменнікам, узяўшы псеўданім Стэндаль, а таксама наяўнасць сярод дзейных асоб сабакі па мянушцы Месье, які пасля смерці гаспадара прыйшоў да Васіліны ў Зубрэвічы і застаўся там жыць.

Цэнтральнай часткай рамана з'яўляецца аповед «Зубрэвіцкая сага», дзе аддаецца ўвага перыпетыям жыцця князя Дзмітрыя Зубрэвіцкага, па мянушцы Мітка Сякіра, якія падаюцца на фоне

лёсавызначальных падзей, што адбываліся на тагачасных беларускіх землях. Зубрэвіцкі князь удзельнічаў у міжусобных канфліктах, якія разбуралі беларускія землі пасля смерці князя Вітаўта, бачыў на ўласныя вочы заручыны і вяселле Ягайлы і Соф'і Гальшанскай, быў сведкам сваркі паміж Ягайлам і Свідрыгайлам, у выніку якой Вялікім князем літоўскім абралі брата Вітаўта Жыгімонта. Гэтыя і іншыя гістарычныя падзеі, што ўзгадваюцца ў творы, ствараюць шырокую панараму эпохі.

У вір гістарычна-авантурнага часу ў творы трапляюць не толькі князі, але, найчасцей, простыя людзі, жыхары Зубрэвіч і наваколля. У апаведзе «Поплеч з царамі» Ходар Зямля разам з іншымі беларусінамі і палякамі дапамагае самазванцу сесці на расійскі трон, весела бавіць час у Маскве, пакуль цараванне Ілжэ-Дзмітрыя не заканчваецца смерцю. Паспеў паўдзельнічаць Ходар і ў асадзе Троіцкай Лаўры, трапіць у палон, збегчы і выпадкова натрапіць на воз, у якім ехаў чарговы Самазванец, пабыць сведкам яго нядоўгага ўзвышэння.

Той факт, што пісьменнік звяртаецца да адлюстравання знакавых падзей з гісторыі нашай краіны, упісваючы родную вёску ў шырокі сацыяльна-гістарычны кантэкст, робіць Зубрэвічы люстэркам, у якім адбіваецца уся Беларусь у яе паступовым станаўленні. Нават калі дзеянне твора пераносіцца ў Сібір, Афрыку, Вільню і іншыя далёкія ад Зубрэвіч месцы, роднае селішча з'яўляецца тым цэнтрам прыцягнення, да якога ў выніку жыццёвыя дарогі прыводзяць герояў або вяртаецца думка аўтара.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Михайлов, Н. Теория художественного текста: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. Заведений / Н. Михайлов. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.

2 Бахтин, М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 504 с.

3 Лихачев, Д. Поэтика древнерусской литературы / Д. Лихачев. – М.: 2-я типография издательства «Наука», 1979. – 359 с.

4 Сіпакоў, Я. Зубрэвіцкая сага : раман у апавяданнях / Я. Сіпакоў. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010. – 328 с.

УДК 821.161.3-1

М. І. Кірушкіна

Навук. кiр. – Т. А. Фіцнер, канд. фiлал. навук, дацэнт